

ugyanakkor elgondolkodtató, hogy gyakorló vallásosságnak már ebben az időszakban is alig találja nyomát. A reformátusság továbbá jelen van szervezeti, intézményi szinten is. Mind a Bolyai, mind a Györfly Kollégium a Soli Deo Gloria nevű református hitbuzgalmi szervezet székházában tartotta alakuló gyűlését, és itt választották meg igazgatóvá a mélyen vallásos SDG-vezető, Soos Géza elnöklete alatt az akkor már a maga sajátos kommunizmusképével illegális kommunistává lett Kardos Lászlót. Végezetül a kollégisták jelen vannak az SDG által szervezett és a református egyházvezetés hallgatóságos védelmét élvező 1943-as híres szárászói konferencián is. Mindezek a figyelemre méltó jelenségek egy érdekesnek ígérkező kutatás: a magyar protestantizmus eszmetörténeti és társadalomtörténeti beágyazottságának vizsgálatát is körvonalazhatják.

A Bolyai/Györfly Kollégium történetének kérdései a két háború közötti magyar társadalom történetének általánosabb kérdéseire és fordulópontjaihoz kapcsolódnak. Papp István gondolatébresztő, gazdasági- és levéltári anyagot felvonultató, jó szerkezetű, feszes és igényes nyelvezettel megírt munkája ezt igazolja. Ez a kötet egyik nagy érdeme. A másik, hogy segítheti, hogy a népi kollégiumi mozgalom és eszmetörténeti háttere helyére kerüljön a történeti köztudatban.

Kiss Réka

Magyarország és Ausztria 1945–1956 közötti kapcsolatainak történetéről*

Gecsényi Lajos, miután 2000-ben a Magyar Országos Levéltár kiadásában megjelentette az 1956 és 1964 közötti magyar–osztrák kapcsolatokat bemutató kötetét, ez alkalommal a második világháború befejezésétől az 1956-os forradalomig terjedő időszak legfontosabb dokumentumait gyűjtötte össze. Feladata nem volt könnyű, hiszen az 1956 utáni évektől eltérően ennek az időszaknak a tanulmányozásához lényegesen kevesebb és töredékesebb külügyi iratanyag áll a kutatók rendelkezésére. Ezért úgy döntött, hogy a magyar és az osztrák külügyi dokumentumok mellett a Magyar Dolgozók Pártja irataival, illetve esetenként belügyi, illetve határőrségi dokumentumokkal is kiegészíti a kötet forrásbázisát.

* *Iratok a magyar–osztrák kapcsolatok történetéhez.* Válogatta, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta: GECSÉNYI Lajos. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007. 395 p.

Természetesen Ausztria négyhatalmi megszállása, valamint Magyarországnak a szovjet érdekszférába történt betagozódása következtében a kétoldalú kapcsolatok bemutatásához szükség lenne szovjet levéltári dokumentumokra is, hiszen a szovjet külpolitika fő irányai és változásai nagymértékben befolyásolták a magyar külpolitika irányait, mozgásterét is. Nem lennének azonban igazságosak, ha ezek hiányát felrónánk Gecsényi Lajosnak; ezek a dokumentumok a moszkvai levéltárakban a kutatók számára mindmáig hozzáférhetetlenek.

A közölt dokumentumokból azonban így is sokkal többet tudunk meg a kétoldalú viszony legfontosabb momentumainál. Az iratok tartalma, hangvétele nem csupán a két ország kapcsolatának felfelé ívelő, illetve hanyatló szakaszairól ad plasztikus képet, de azokban közvetett módon tükröződik a hidegháborús évek fokozatosan megmerevedő, majd némi-
leg enyhülő légköre is.

Gecsényi Lajos 119 iratot ad közre; ezek időbeli megoszlása azonban meglehetősen egyenetlen. A közölt iratok majdnem fele (51) Sztálin halála után keletkezett, míg több mint egynegyedüket a háború befejezését követő két évben vetették papírra. A kétoldalú viszony alakulása tekintetében ez a tény már önmagában is jelzésértékű.

A második világháború végén a két ország viszonyát nem terhelték vitás kérdések, Ausztriának (a szomszédos államok közül egyedül) nem voltak Magyarországgal kapcsolatban területi követelései. Az úgynevezett soproni kérdés körül 1945 végén–1946 tavaszán felszított kampányt magyar részről szóvá tették ugyan, de ez érdemben nem befolyásolta a kapcsolatok alakulását.

A közvetlen szomszédságból adódó folyamatos érintkezés, valamint a háború utolsó szakaszában Ausztriában rekedt nagyszámú magyar menekült elhelyezésével és hazaszállításával kapcsolatos kérdések megoldása a két ország közötti viszony mielőbbi rendezését igényelte. A teljes súlyú diplomáciai képviselő megteremtése emellett a gazdasági kapcsolatok mielőbbi normalizálását is elősegíthette volna. A Magyar Külügyminisztérium 1945 nyarától törekedett is arra, hogy megteremtse ausztriai képviselőtét, már csak azért is, mert – amint a szerző hangsúlyozza – Magyarország számára Ausztria alkotta azt a keskeny hidat, amelyen át nyugat felé közlekedhetett. Az iratokból kitűnik, hogy ezzel osztrák részről teljes mértékben tisztában voltak. Ám a magyar diplomácia hiába tette meg a szükséges lépéseket a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál a kapcsolatfelvétel engedélyezése érdekében, Szviridov altábornagy halogató magatartása következtében a szükséges hozzájárulás megadására két évet kellett várni. Így a szomszédos államok közül

Magyarország volt az egyetlen, amellyel Ausztriának nem volt normális kapcsolata. Eközben Bécsben – Bartók László találó szavaival élve – a „likvidáló főkonzulátus” a szövetséges hatalmak hallgatólagos beleegyezése mellett működött.

Mint az a közölt dokumentumokból kitűnik, s bevezető tanulmányában Gecsényi Lajos is leírja, 1946–1947 folyamán a rendezetlen helyzet ellenére folyamatos személyes érintkezés alakult ki a különböző rangú politikusok, közigazgatási vezetők között, és ha vontatottan is, de megindultak a tárgyalások a különböző jogsegélyegyezményekről, a kishatárforgalom rendezéséről, a közös határállomások használatáról. Az 1947. márciusi fizetési, majd 1948. júniusi árucere-megállapodás a kereskedelmi kapcsolatokban hozott tényleges előrelépést. A kapcsolatok e felfelé ívelő szakaszában azonban már megjelentek olyan problémák, amelyek a kétoldalú viszony későbbi rendezését is komolyan akadályozták. Osztrák részről azt kifogásolták, hogy az itteni, eredetileg osztrák vagyont a potsdami határozatok alapján átadták a Szovjetuniónak, míg magyar oldalról a háború alatt Ausztriába hurcolt magyar tulajdon restitúciójának problémája terhelte a kapcsolatokat.

A régi kapcsolatrendszerre való visszatérés mindkét ország által támogatott folyamatában az első komolyabb nehézségek 1947 őszén már tapasztalhatók voltak, noha a kétoldalú viszonyban tényleges fordulat csak 1948 őszén történt. Az mindenesetre már árulkodó jel lehetett, hogy az elfogadott egyezménytervezetek aláírását magyar részről elhalasztották, és újabb megállapodások előkészítése még csak szóba sem került. Majd a magyar hatóságok több szakaszban korlátozó intézkedéseket vezettek be a határ két oldalán élők közlekedésében, felmondták a határforgalmi megállapodást, lezárták a határátkelőket, majd hozzákezdtek az aknazár – közkeletű elnevezéssel a „vasfüggöny” – kiépítéséhez.

Bevezetőjében a szerző hangsúlyozza: bár ezek az évek, amikor mindennaposak voltak a fegyverhasználattal járó határincidensek, a kétoldalú kapcsolatokban a mélypontot jelentették, bizonyos – elsősorban gazdasági vonatkozású – kérdésekben fenntartották a párbeszédet. A dokumentumokból ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy a követendő politika tekintetében a magyarországi szervek között sem volt teljes az egyetértés. Az Államvédelmi Hatóság bizonyos intézkedéseivel szemben a Külügyminisztérium, illetve a Pénzügy- és Közlekedési Minisztérium képviselői külkereskedelmi, pénzügyi, illetve vasútforgalmi érdekekre hivatkozva esetenként eredményesen léptek fel.

A képhez hozzátartozik, hogy a két ország viszonyának javulását nem segítette elő az a magyar gyakorlat sem, amely – a szovjet megszállóha-

tóságok képviselőinek hathatós közreműködésével – az osztrák hatóságok kikerülésével lehetővé tette magyar személyek beutazását Ausztriába. Gecsényi Lajos bevezetőjében utal rá, hogy az ÁVH-nak az Ausztriában élő magyar politikai emigránsok ellen irányuló akciói milyen botrányokat keltettek, de a normalizálás esélyeit rontotta az is, hogy a magyar politikai rendőrség a magyar területre áttévedt vagy ideutazott osztrák állampolgárokat rendszeresen letartóztatott, illetve internált.

Ausztria és Magyarország viszonyában a Sztálin halálát követő enyhülési politika hozott kedvező fordulatot. Noha a Nagy Imre névvel fémjelzett „új szakasz” politikája elsősorban a belpolitikában és a gazdaságban jelentett igazi változást, a Külügyminisztérium már 1953. augusztus 18-án utasította a bécsi követséget a diplomáciai tevékenység és kapcsolatépítés hatékonyságának fokozására. Ezt 1954. április végén újabb utasítás követte.

A bécsi külképviselethez intézett külügyminisztériumi leiratok hangsúlyozták a két ország kapcsolatai javulásának fontosságát, s a magyar párt- és kormányvezetők nyilatkozataiban is kiemelten esett szó a viszony rendezésének szükségességéről. A kötet szerkesztője által az enyhülés „verbális szintű korszakának” nevezett periódusban a magyar–osztrák határ mentén ténylegesen enyhült a feszültség és csökkent a határincidensek száma; a magyar hatóságok sok osztrák állampolgár kiutazását engedélyezték, átadták a Magyarországon internált osztrák személyeket. 1954 folyamán a gazdasági kapcsolatok erősödtek, ami kifejezésre jutott az áruforgalom bővítését célzó kereskedelmi egyezményben is. E kedvező jelenségek mellett azonban a korábban függőben maradt, elsősorban az osztrák félnek fontos kérdések rendezésében – a kettős állampolgárságú személyek áttelepülésének engedélyezése, a vitás vagyoni jogi kérdések megoldása – előrehaladás nem történt.

A két ország viszonyában az osztrák államszerződés megkötése hozott áttörést, amely tettekben is megnyilvánult. Mindazonáltal a kötetben közölt dokumentumok szemléletesen mutatják a magyar kormány kétarcú politikáját is. Erre mi sem jellemzőbb a következőnél. 1955. július 6-án Rákosi Máttyás első alkalommal fogadott egy nyugati, nevezetesen osztrák diplomatát. A jó légkörű beszélgetés során megvitatták a két ország kapcsolatát terhelő összes problémát, és Rákosi ígéretet tett arra, hogy magyar részről mindent megtesznek a kapcsolatok javítása és elmélyítése érdekében. Másnap viszont a Politikai Bizottság döntést hozott a magyar–osztrák határszakasz katonai megerősítéséről és új határőrsők létrehozásáról. Az így kialakult helyzet csak az SZKP XX. kongresszusa után változott, amikor Piros László belügyminiszter javaslatára elvi dön-

tés született az osztrák határon lévő akadályrendszer felszámolásáról, a drótsövény és a taposóaknák eltávolításáról. Ezt a Politikai Bizottság május 7-i döntése meg is erősítette.

Arról nem kerültek elő dokumentumok, hogy e kétségkívül nagy horderejű döntéseket megelőzte-e a szovjet vezetéssel való konzultáció. Gecsényi Lajos helyesen feltételezi, hogy ilyen határozat meghozatalára a szovjetek beleegyezése nélkül aligha kerülhetett volna sor. Bevezetőjében, a két ország viszonyrendszerének bemutatásakor, a szűkös források ellenére törekszik a magyar hatóságok és a szovjet megszállóhatóságok közötti folyamatos „összejátszás” bemutatására is.

A kötetben publikált dokumentumok alapján az SZKP XX. kongresszusától a forradalomig tartó időszakot egyértelműen a kapcsolatok felfelé ívelő szakaszának tekinthetjük, noha a magyar politika ebben az időszakban sem volt mentes az ellentmondásoktól. Elég, ha a nyugati határzár ismételt megerősítéséről hozott, a kötetben is közölt 1956. május 24-i PB-döntésre utalunk. A Külügyminisztérium által előterjesztett javaslatok azonban a folyamatos előrehaladás szellemét tükrözték, s ebbe az irányba mutatott a frissen megválasztott első titkár, Gerő Ernő beszéde is az augusztusi követi értekezleten, amikor „rendkívüli fontosságúnak” nevezte az Ausztriához fűződő viszonyt.

Gecsényi Lajosnak köszönhetően nem csupán a magyar normalizálási törekvéseket ismerhetjük meg ezekből a dokumentumokból, de osztrák levéltári kutatásai alapján azt is tudjuk, hogyan reagált erre az osztrák politikai vezetés és a közvélemény. Míg a kormányzat és a politikai pártok óvatossággal szemlélték a változásokat, az osztrák lakosság az aknák eltávolítását egyfelől megnyugvással fogadta, másfelől azonban – főleg a burgenlandi lakosok körében – olyan rémhírek is szárnyra kaptak, hogy Magyarország felől támadás érheti az országot.

Gecsényi Lajos bevezetője végén arra a megállapításra jut, hogy – a magyar politikai vezetés magatartásának kétarcúsága és az osztrák vezető körök kiváráó politikája ellenére – 1956 tavaszától a magyar fél olyan javaslatokat tett a viszony rendezésére, amelyek felkeltették a reményt, hogy vissza lehet térni az 1948 őszi megszakadt normalizálási folyamathoz. Az 1956-os forradalom leverése ezt a lehetőséget egy évtizeddel visszavetette.

A szerkesztő a dokumentumokat a forrásközlés klasszikus szabályai szerint kronologikus rendben, sorszámmal és szerkesztett címmel ellátva adja közre. A legendában az irat jelzete, készítési módjának és irattani típusának meghatározása mellett az irat további sorsával, illetve az üggyel kapcsolatos fontos kiegészítő információkat is megad. A bevezetőben

jelzi, hogy a dokumentumokban előforduló fontosabb személyek életrajzi adatait külön személyi adattárban adja meg, ez azonban sajnálatos módon kimaradt a könyvből. Névmutató és rövidítésjegyzék viszont van benne.

Az olvasó a dokumentumkötettel hiánypótló munkát kap, hiszen a második világháború utáni magyar külpolitika forrásainak feltárásában és közreadásában még csupán a folyamat kezdetéről beszélhetünk.

Baráth Magdolna

Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon, 1945–1960*

2008 a betakarítás, a nagy összegzések éve nemcsak Donáth Péter, hanem munkahelye, az ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kara Társadalomtudományi Tanszéke számára is. A Trezor Kiadó egyszerre hozta ki Farkas Mária *Történelemtanítás a népiskolákban a dualizmus kori Magyarországon* című doktori disszertációját, Lehmann Miklós *A dinamikus elme* című ugyancsak szintetizáló célú filozófiai munkáját, valamint a tanszékvezető professzor két lenyűgöző méretű könyvét: az itt bemutatásra kerülő kötet mellett *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868–1958* című művet. Szögezzük le mindjárt az elején: nemcsak a méretek lenyűgözőek. A szerző sokéves fáradhatatlan munkája nyomán a szemünk előtt – és mégis szinte észrevétlenül, mert hivalkodás nélkül – született meg egy nagyon egyedi, mással összetéveszthetetlen és egyben rendkívül értékes történelmi életmű.

Kezdjük egy látszólag merőben formai dologgal. Donáth Péter *történet- és lábjegyzetírő*. Az 586 oldalas könyvből 326 oldal az apparátus (ha a névmutatót nem számítjuk), és ebből 221 oldal a lábjegyzet. A tízoldalas előszóhoz nyolcoldalas jegyzetapparátus csatlakozik. Egyfelől persze a történelem alaposágáról van szó, arról, hogy nem hagy információt dokumentáció nélkül. És ez a dokumentáció a végtelenségig korrekt: a levéltári hivatkozás mellett mindig megtaláljuk azokat a szakirodalmi forrásokat is, amelyek már korábban hivatkoztak az adott dokumentumra. És egyáltalán: szerzőnk hatalmas szakirodalmi anyagot is megmozgat. Ha már az oldalszámokkal dobálózunk: a „Felhasznált, hivatkozott irodalom” jegyzéke 91 oldalas. (Itt muszáj egy kicsit belekötnöm

* DONÁTH Péter: *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon, 1945–1960*. Trezor Kiadó, Budapest, 2008. 586 p.